TALABALARNING MUSTAQIL FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISHDA MONOLOGIK NUTQNING ROLI

Jamolxonova Niginabonu Eldor qizi
Nizomiy nomidagi O‘zbekiston Milliy
Pedagogika Universiteti talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada zamonaviy oliy ta’lim tizimida talabalarning mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirish masalalari tahlil qilinadi. Talabalarda duch keladigan nutqiy va mantiqiy to‘siqlar ko‘rib chiqilib, ularning yechimi sifatida monologik nutqni rivojlantirish metodikasi ilgari suriladi.*

Kalit so‘zlar: *monologik nutq, mustaqil fikrlash, mantiqiy izchillik, tahliliy fikrlash, nutqiy to‘siqlar, nutq madaniyati.*

Abstract: *This article analyzes the issues of forming students' independent thinking skills in the modern higher education system. The speech and logical obstacles that students encounter are considered, and the methodology for developing monologic speech is put forward as a solution to them.*

Keywords: *monologic speech, independent thinking, logical consistency, analytical thinking, speech obstacles, speech culture.*

Аннотация: *В данной статье анализируются проблемы формирования у студентов навыков самостоятельного мышления в современной системе высшего образования. Рассматриваются речевые и логические препятствия, с которыми сталкиваются студенты, и предлагается методология развития монологической речи как способ их преодоления.*

Ключевые слова: *монологическая речь, самостоятельное мышление, логическая последовательность, аналитическое мышление, речевые препятствия, речевая культура.*

Kirish: Bugungi kunda oliy ta’limning asosiy maqsadi faqat tayyor bilimlarni berish emas, balki talabani mustaqil fikrlashga, ma’lumotlarni tahlil qilishga va o‘z nuqtai nazarini asoslab bera olishga o‘rgatishdir. Biroq, kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, ko‘plab talabalar o‘z fikrlarini tizimli bayon qilishda, auditoriya oldida chiqish qilishda va murakkab muammolarga nisbatan shaxsiy munosabat bildirishda qiyinchiliklarga duch kelishmoqda. Mazkur muammolarni bartaraf etishda monologik nutqni shakllantirish muhim pedagogik vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Asosiy qism:

Talabalarda mustaqil fikrlashdagi muammolar va psixologik asoslar:

Talabalarning o‘quv jarayonidagi asosiy to‘siqlaridan biri — fikrni tizimli shakllantirishdagi qiyinchiliklardir. Mashhur psixolog L.S. Vigotskiy o‘zining "Fikr va nutq" (Мышление и речь) asarida ta’kidlaganidek, "Fikr so‘zda shunchaki ifodalanmaydi, balki so‘z orqali amalga oshadi". Bu shuni anglatadiki, talaba monologik nutqni egallamas ekan, uning mustaqil fikrlashi ham tugallangan shaklga ega bo‘lmaydi. Ko‘p hollarda talabalar faqat tayyor ma’lumotlarni takrorlash (reproduktiv daraja) bilan cheklanib qolishadi, bu esa ularning kognitiv rivojlanishini sekinlashtiradi [3].

Monologik nutq muloqot va tafakkur vositasi sifatida:

A.A. Leontyevning "Muloqot psixologiyasi" (Психология общения) asaridagi yondashuvga ko‘ra, monolog — bu shunchaki bir kishining nutqi emas, balki murakkab psixologik faoliyatdir. Leontyev monologik nutqni "ichki dasturlashtirish" mahsuli deb hisoblaydi. Ya’ni, talaba monolog so‘zlashdan oldin o‘z fikrini ichki tahlil qiladi, tartibga soladi va tinglovchiga

yetkazish strategiyasini tuzadi. Bu jarayon bevosita mustaqil va tanqidiy fikrlash mexanizmlarini ishga tushiradi [4].

Pedagogik texnologiyalar orqali mustaqil fikrlashni shakllantirish:

O‘zbek pedagogikasi tarixiga nazar tashlaydigan bo‘lsak, K. Hoshimov va Safo Ochil ta’kidlaganidek, ta’lim va tarbiya jarayonida nutq madaniyati hamda mantiqiy fikrlash uyg‘unligi doimo ustuvor vazifa bo‘lib kelgan. Bu esa bugungi kunda talabalarning monologik nutqini rivojlantirish orqali ularni mustaqil fikrlashga o‘rgatish an’analarining mantiqiy davomidir [1].

Zamonaviy o‘zbek pedagogikasining yetuk vakillari J.G‘. Yo‘ldoshev va S.A. Usmonovlar ta’kidlaganidek, talaba ta’limning ob’ekti emas, balki sub’ekti bo‘lishi lozim. Mualliflarning "Pedagogik texnologiya asoslari" qo‘llanmasida ko‘rsatib o‘tilganidek, mustaqil fikrlashni shakllantirish uchun talaba muammoli vaziyatlarda o‘z nuqtai nazarini mustaqil bayon etishi shart. Monologik nutq bu jarayonda asosiy vosita bo‘lib, u talabada quyidagi ko‘nikmalarni rivojlantiradi:

- Tizimlilik: Ma’lumotlar orasidan eng muhimini ajratib olish (Vigotskiy bo‘yicha "ma’no semantikasi").
- Argumentatsiya: O‘z shaxsiy fikrini nazariy bilimlar bilan asoslay olish (Leontyev bo‘yicha "kommunikativ niyat").
- Ijodiy yondashuv: Mavjud muammoga standart bo‘lmagan yechimlar taklif qilish (Yo‘ldoshev bo‘yicha "pedagogik innovatsiya") [2].

Monologik nutqni rivojlantirish orqali muammolarning yechimi:

Nutqiy va mantiqiy to‘siqlarni bartaraf etishda monologik nutq metodikasi quyidagi amaliy yechimlarni taqdim etadi:

- Fikrlar tarqoqligini bartaraf etish: Monolog tayyorlash jarayonida talaba o‘z fikrlarini muayyan iyerarxik tartibga solishga majbur bo‘ladi. Bu jarayon talabada mantiqiy ketma-ketlikni shakllantiradi va "nima haqida gapirishni bilmaslik" muammosiga yechim bo‘ladi.

- Reproduktiv darajadan ijodiy darajaga o‘tish: Talaba monolog so‘zlashda shunchaki darslikni qaytarmasdan, balki o‘zining shaxsiy munosabatini (sub’ektiv pozitsiyasini) bildiradi. Bu esa ko‘zda tutilgan mustaqil fikrlash qobiliyatini amalda namoyon etadi.
- Auditoriya oldidagi qo‘rquvni yengish: Tizimli monologik chiqishlar talabadagi psixologik to‘siqlarni (nutqiy tormozlanishni) kamaytiradi. Natijada, talaba nafaqat dars jarayonida, balki bo‘lajak kasbiy faoliyatida ham o‘z nuqtai nazarini dadillab himoya qila oladigan mutaxassisga aylanadi.

Xulosa: Oliy ta’lim tizimida talabalarning mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirish — shunchaki ta’limiy vazifa emas, balki zamonaviy raqobatbardosh mutaxassis tayyorlashning fundamental shartidir. Tadqiqot davomida monologik nutqning ushbu jarayondagi o‘rni tahlil qilinib, quyidagi yakuniy xulosalarga kelindi:

Birinchidan, L.S. Vigotskiy va A.A. Leontyev kabi olimlarning nazariyalari monologik nutqning nafaqat tashqi muloqot vositasi, balki ichki tafakkurni tartibga soluvchi murakkab psixik jarayon ekanligini tasdiqlaydi. Talaba o‘z fikrini monolog shaklida bayon etishga tayyorlanar ekan, unda ma’lumotlarni saralash, mantiqiy bog‘lash va tizimlashtirish ko‘nikmalari avtomatik tarzda rivojlanadi.

Ikkinchidan, talabalarda kuzatiladigan nutqiy va mantiqiy to‘siqlar asosan tayyor bilimni qayta takrorlash (reproduktiv faoliyat) bilan cheklanib qolish natijasida yuzaga kelishi aniqlandi. Monologik nutq metodikasini qo‘llash esa talabani passiv tinglovchidan faol sub’ektga aylantiradi. Bu jarayonda talaba o‘zining shaxsiy munosabatini shakllantiradi va uni ilmiy asoslangan dalillar (argumentatsiya) bilan himoya qilishni o‘rganadi.

Uchinchidan, J.G‘. Yo‘ldoshev va S.A. Usmonovlar ilgari surgan pedagogik texnologiyalarni amaliyotga tatbiq etishda monologik nutq eng samarali vositalardan biri bo‘lib xizmat qiladi. Oliy o‘quv yurtlarida seminar

mashg‘ulotlarini an’anaviy savol-javob shaklidan erkin taqdimotlar, mustaqil ma’ruzalar va muammoli munozaralar shakliga o‘tkazish orqali ko‘zlangan metodik natijalarga erishish mumkin.

Umumlashtirib aytganda, monologik nutq talabaning intellektual salohiyatini yuzaga chiqaruvchi "ko‘prik" vazifasini o‘taydi. Talabalarda ushbu ko‘nikmani muntazam rivojlantirish orqali biz nafaqat nutqi ravon, balki har qanday murakkab vaziyatda mustaqil qaror qabul qila oladigan, tanqidiy fikrlaydigan va o‘z so‘ziga ega bo‘lgan professional kadrlarni tarbiyalashga erishamiz.

ADABIYOTLAR:

1. Hoshimov K., Safo Ochil. Pedagogika tarixi (Oliy o‘quv yurtlari talabalari uchun darslik). — Toshkent: O‘qituvchi, 2005. — 304 b.
2. Yo‘ldoshev J. G‘., Usmonov S. A. Pedagogik texnologiya asoslari: Xalq ta’limi xodimlari uchun qo‘llanma. — Toshkent: O‘qituvchi, 2004. — 104 b.
3. Выготский Л. С. Мышление и речь. Психологические исследования. — М.: Государственное социально-экономическое издательство, 1934. — 354 с.
4. Леонтьев А. А. Психология общения. — 5-е изд. — М.: Смысл; Академия, 2008. — 368 с.